

زبان خیال انکیز نظامی

تألیف
هلموت ریتز

(۱۸۹۲-۱۹۷۱)

ترجمہ از آلمانی
سعید فیروز آبادی

پسندیدم

- سرشناسه : ریتزر، هلموت، ۱۸۹۲-۱۹۷۱ م.
Ritter, Hellmut
- عنوان و نام پدیدآور : زبان خیال انگیز نظامی / تألیف هلموت ریتزر؛ ترجمه از آلمانی سعید فیروزآبادی.
- مشخصات نشر : تهران: مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب: ۱۳۹۹.
- مشخصات ظاهری : ۱۲۰، ۵ ص.
- فروست : میراث مکتوب: ۳۴۰. متن شناسی: ۱۵.
- شابک : 978-600-203-195-2
- وضعیت فهرست نویسی : فیفا
- یادداشت : عنوان اصلی: Über die bildersprache Nizāmīs, 1927
- موضوع : نظامی، الیاس بن یوسف، ۹۵۳۰-۹۶۱۴ ق.
- موضوع : Nizami Ganjavi
- موضوع : فارسی - صنایع ادبی
- موضوع : Persian Language-Figures of speech
- شناسه افزوده : فیروزآبادی، سعید، ۱۳۴۴ - ، مترجم
- شناسه افزوده : مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب
- رده بندی کنگره : DS۳۸
- رده بندی دیویی : ۸۹۱/۵۵۱
- شماره کتابشناسی ملی : ۶۱۶۱۷۴۰

زبان خیال انگیز نظامی

تألیف

هلموت ریتر

(۱۸۹۲-۱۹۷۱)

ترجمه از آلمانی

سعید فیروزآبادی

زبان خیال انگیز نظامی

تألیف

هلموت ریتر (۱۹۷۱-۱۸۹۲)

ترجمه از آلمانی

سعید فیروزآبادی

ناشر

میراث مکتوب

مدیر تولید: محمد باهر

مدیر فنی و امور چاپ: حسین شاملوفرد

طراح و صفحه آرا: محمود خانی

چاپ اول: ۱۳۹۹ هـ

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

بها با جلد شومیز: ۲۲۰۰۰ تومان

بها با جلد سخت: ۴۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۰۳-۱۹۵-۲

چاپ (دیجیتال): میراث

شماره فروش: ۵۵۳

همه حقوق متعلق به ناشر و محفوظ است

نشر الکترونیکی اثر بدون کسب اجازه کتبی از ناشر ممنوع است

نشانی ناشر: تهران، ش. پ: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۰۶۲۵۸، ۶۶۴۹۰۶۱۲، دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

E-mail: tolid@MirasMaktoob.ir

<http://www.MirasMaktoob.ir>

بسم الله الرحمن الرحيم

دریابی از فرهنگ پربایه اسلام و ایران در بخش‌های علمی و فنی می‌زند. این نسخه با حقیقت، کارنامه دانشمندان و نوابغ بزرگ و هویت نامیده‌های ایرانیان است برعمدهٔ هر نسلی است که این میراث پراج را پاس دارد و برای شناخت تاریخ و فرهنگ و ادب و سوابق علمی خود به احیا و بازسازی آن اهتمام ورزد.

با همهٔ کوششهایی که در سالهای اخیر برای شناسایی این ذخایر مکتوب و تحقیق و تبیین در آنها انجام گرفته و صد کتاب و رساله از دانشمندان پراکندهٔ هنوز کار نکرده بسیار است و هزاران کتاب و رسالهٔ علمی موجود در کتابخانه‌های داخل و خارج کشور شناسانده و منتشر شده است بسیاری از متون نیز اگرچه بارها به طبع رسیده، منطبق بر روش علمی نیست و تحقیق و تبیین مجدد نیاز دارد.

احیاء و نشر کتاب و رساله‌های علمی و فنی‌های است بر دوش محققان و مؤسسات فرهنگی است. مرکز پژوهشی میراث مکتوب در راستای این هدف در سال ۱۳۷۲ بنیاد نهاده شد تا با حمایت از کوشش‌های محققان و مصححان، و با مشارکت ناشران، مؤسسات علمی، اشخاص فرهنگی و علاقه‌مندان به دانش و فرهنگ سهمی در نشر میراث مکتوب داشته باشد و مجموعه‌ای از دانشمندان از متون و منابع تحقیق به جامعهٔ فرهنگی ایران اسلامی تقدیم دارد.

سلسلهٔ انتشارات متن‌شناسی، مجموعه پژوهشهایی است که گامی از تصحیح متن فراتر می‌نهد و به نظریه پردازی تصحیح، ساختارشناسی متن، نقد، بررسی و تحلیل لفظی و معنایی متون می‌پردازد.

اکسپرایتی

به ریاست مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب

بایاد
استاد محمد حسن وحید دتکردی
طلایه دار نظامی پروبی دایران

فهرست مطالب

پیش‌گفتار مترجم.....	۱۱
مقدمه	۲۱
۱. توصیف طبیعت.....	۲۷
۲. انسان موضوع نگرش و توصیف	۵۹
۳. انسان و طبیعت	۷۵
۴. انسان در مقام موضوعی دارای رفتار و تجربه حسی.....	۹۵
۵. تأثیر ایجابی صور خیال در شعر	۱۰۳
پیوست‌ها	۱۱۱
یادداشت‌های مترجم	۱۱۱
واژه‌نامه (آلمانی - فارسی)	۱۱۵
فهرست اعلام (اشخاص)	۱۱۹

پیش‌گفتار مترجم

پژوهش درباره زندگی و آثار حکیم جمال‌الدین ابومحمد الیاس بن یوسف نظامی گنجوی و ترجمه آثار او در اروپا از اواخر سده هفدهم میلادی آغاز شد. در سال ۱۶۹۷م بارتلمی دی هربلو دو مولنویل^۱ در مجموعه کتابخانه شرقی^۲ برای نخستین بار نظامی را به اروپائیان معرفی کرد (بورگل، ص ۳۷۳). بعدها نفوذ زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره هند باعث شد که سر ویلیام جونز^۳ در سال ۱۷۸۶م بیست حکایت از مخزن الاسرار نظامی را مستقیم از زبان فارسی به انگلیسی ترجمه کند. اما نخستین کسی که نظامی را به آلمانی‌زبان‌ها معرفی کرد، یوزف فون هامر –

۱. Barthélemy d'Herbelot de Molainville (۱۶۹۵-۱۶۲۵م) شرق‌شناس فرانسوی.

۲. *Bibliothèque Orientale* این اثر نخستین دانشنامه شرق‌شناسی و تقریباً برای مدت طولانی از معدود منابع آشنایی با شرق بود (برای آگاهی بیشتر به مقاله زیر رجوع شود: عباس احمدوند و امیر مؤمنی هزاوه، «بارتلمی دی هربلو و کتابخانه شرقی او»، تاریخ و تمدن اسلامی دوره ۸، شماره ۱، ۱۳۹۱، ۲۲۳-۲۰۵).

۳. Sir William Jones (۱۷۹۴-۱۷۴۶م) حقوق‌دان، پژوهشگر و بنیانگذار انجمن آسیایی.

پورگشتال^۱ بود. او در سال ۱۷۹۸م در نشریهٔ مرکور جدید آلمان^۲ که زیر نظر کریستف مارتین ویلاند^۳ منتشر می‌شد، بخشی از منظومهٔ خسرو و شیرین را به زبان آلمانی ترجمه کرد. (ورش، ص ۲۵) این ترجمه سبب علاقهٔ فراوان او به ادبیات فارسی شد و با تأخیر آن را در سال ۱۸۰۹م در لایپزیگ منتشر کرد. (هامر ۲۰۱۸، ص ۱۴۶) اما این ایرانشناس بزرگ اتریشی در سال ۱۸۱۸م در کتاب تاریخ سخنوری ایران که نخستین تاریخ ادبیات فارسی به زبان آلمانی است، پس از معرفی مختصر نظامی گنجوی، خمسة او را سرمشق بسیاری از شاعران همچون امیرخسرو دهلوی و عبدالرحمن بن جامی می‌داند و تأثیر او بر ادبیات عاشقانه و عرفانی فارسی را با تأثیر دکامرون جووانی بوکاجیو^۴ بر ادبیات ایتالیا مقایسه می‌کند. (هامر، ص ۱۰۵) در تاریخ سخنوری ایران بارها از این دست مقایسه‌ها را شاهدیم و عمده دلیل آن نگرش به علوم و ادبیات تطبیقی در این دوره است. هامر پیش‌تر نیز در شرح حال فردوسی، تنها شاعر ایرانی را که می‌توان با این حماسه‌سرای بزرگ ادبیات فارسی مقایسه کرد، نظامی می‌داند (همان، ص ۵۱).

یک سال پس از انتشار اثر هامر، یوهان ولفگانگ فون گوته^۵ در یادداشت‌هایی که بر دیوان غربی - شرقی و با تأثیرپذیری از ترجمهٔ غزلیات حافظ اثر هامر - پورگشتال

۱. Joseph von Hammer-Purgstal (۱۸۵۶-۱۷۷۴م) شرق‌شناس و مترجم آثار بسیاری از ادبیات فارسی همچون غزلیات حافظ.

2. *Neuer Teutscher Merkur*

۳. Christoph Martin Wieland (۱۸۱۳-۱۷۳۳م)، شاعر و مترجم دورهٔ روشن‌نگری در آلمان.

۴. Giovanni Boccaccio (۱۳۷۵-۱۳۱۳م)، شاعر و نویسنده ایتالیایی.

۵. Johann Wolfgang Goethe (۱۸۳۲-۱۷۶۲م)، شاعر و نویسنده آلمانی.

(۱۸۱۳م) می‌نویسد، گفتاری را به نظامی اختصاص می‌دهد: «این شاعر، سراپا روحی است لطیف و پرمایه که اگر فردوسی منظومه آثار پهلوانی را بازپرورد، وی دلاویزترین قصه‌های نوش و عیش پاک‌بازانه را موضوع شعر خود قرار داده است. و لیلی و مجنون و خسرو و شیرین، باری جفت‌های عاشقی را به صحنه آورد که سودا، سرنوشت، طبیعت، عادت، امیال و عواطف برای هم مقدّرشان می‌سازند و قاطعانه مهر یکدیگر را می‌جویند.» (گوته، ص ۲۵۲) بدیهی است بررسی تأثیر نظامی بر دیوان غربی - شرقی گوته نیازمند فرصت و مجال دیگری است.

فریدریش روکرت^۱، شاعر و مترجم بسیاری از آثار ادبیات فارسی نیز در سال ۱۸۲۴م اسکندرنامه نظامی را به زبان آلمانی ترجمه می‌کند.^۲ بعدها نیز کتابی با عنوان دستور زبان، شعر و بلاغت ایرانیان^۳ می‌نویسد و در آن بارها از آثار نظامی نقل قول می‌کند. نکته جالب آن است که روکرت شعر را زبان آشتی جهانیان می‌داند و بیشتر به انتقال زیبایی ادبی باور دارد. او در این راه، آثار بسیاری و از آن جمله شعرهایی از گویش‌های مازندرانی و طالشی را به زبان آلمانی ترجمه می‌کند.

در اینجا ذکر این نکته ضروری است که در نیمه نخست سده نوزدهم میلادی بسیاری از آثار ادبیات فارسی به زبان آلمانی ترجمه شده است. در این بین باید به

۱. Friedrich Rückert (۱۸۶۶-۱۷۸۸م)، مترجم شاهنامه فردوسی و آثار بسیاری از ادبیات فارسی

و عربی.

2. "Iskandername (=Alexanderbuch)", übersetzt von Friedrich Rückert. In: Frauentaschenbuch für das Jahr 1824, S. 414_496.

3. Friedrich Rückert. *Grammatik, Poetik und Rhetorik der Perser*. Gotha: 1874.

تصحیح و ترجمه فرانتس اردمان^۱ از خسرو و شیرین نظامی نیز اشاره کنیم.^۲ نکته جالب درخصوص این ترجمه‌ها و اصولاً رویکرد شرق‌شناسان آلمانی زبان به زبان و ادبیات فارسی حضور و نفوذ ادبیات فارسی در حوزه سرزمین‌های عثمانی در آن دوره است. بسیاری از شرق‌شناسان آلمانی زبان پس از آشنایی با ادبیات ترکی به خاستگاه آن، یعنی ادبیات فارسی توجه کرده‌اند، درحالی که شرق‌شناسان انگلیسی زبان بیشتر از راه شبه قاره و نفوذ استعماری به این شناخت رسیده‌اند.

اما همان‌گونه که در مقدمه کتاب حاضر آمده، یکی از بهترین آثار در قلمروی معرفی و ترجمه آثار نظامی رساله دکتری ویلهلم باخر^۳ است که در سال ۱۸۷۰م در دانشگاه لایپزیگ نگاشت و پژوهشی جامع درباره زندگی و آثار نظامی گنجوی است. او همچنین مترجم سعدی هم بوده است.

آلویس اشپرنگر^۴ نیز در سال ۱۸۸۱م خردنامه اسکندری یا اسکندرنامه را تصحیح و منتشر می‌کند. یکی از انگیزه‌های اصلی در توجه به اسکندرنامه بی‌تردید موضوع این اثر و تغییری است که در شخصیت اسکندر مقدونی در ادبیات فارسی رخ داده است.

۱. Franz Erdmann (۱۸۶۲-۱۷۹۳م)، شرق‌شناس آلمانی و استاد دانشگاه قازان روسیه.

2. Nizami. *Die Schöne vom Schlosse Muhammed Nisameddin dem Gendscher*. Kasan: 1832.

۳. Wilhelm Bacher (۱۸۵۰-۱۹۱۳م)، دانشمند یهودی متولد بوداپست که آثار بسیاری را به زبان‌های عبری، آلمانی، فرانسوی، مجاری و ایتالیایی نگاشته است.

۴. Aloys Sprenger (۱۸۹۳-۱۸۱۳م)، شرق‌شناس اتریشی که بیشتر پژوهش‌های او در زمینه اسلام‌شناسی بوده است.

اما نویسنده کتاب حاضر هلموت ریتز^۱ که اثر مشهور او، دریای جان^۲، در شرح و تفسیر اندیشه‌های عطار به فارسی ترجمه شده است، پس از تحصیل شرق‌شناسی در دانشگاه هاله و استراسبورگ در جنگ جهانی اول به عنوان مترجم زبان‌های عربی، ترکی و فارسی ارتش آلمان در عراق و فلسطین خدمت می‌کند و بعد از این دوره در سال ۱۹۱۹م رساله استادی خود را می‌نگارد. نکته جالب در این دوره خاص اهمیت زبان آلمانی در پژوهش‌های شرق‌شناسی در جهان غرب است^۳، تا ۱۹۳۳م و ظهور حکومت ناسیونال سوسیالیست‌ها زبان آلمانی زبان علمی در رشته‌های شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی بود. اما پس از این دوره و به‌ویژه پس از شکست آلمان در جنگ جهانی دوم شاهد افول این زبان از دیدگاه علمی هستیم. در هر حال ریتز سپس به استادی دانشگاه هامبورگ رسید اما در سال ۱۹۲۵م به دلیل گرایش‌های شخصی مطابق قانون به یک سال زندان محکوم شد. (ایرانیکا ذیل ریتز) کتاب حاضر حاصل اقامت او در زندان است و در سال ۱۹۲۷م در ضمیمه‌های نشریه اسلام منتشر شد.

۱. Hellmut Ritter (۱۸۹۲-۱۹۷۱م)، شرق‌شناس آلمانی.

۲. هلموت ریتز. دریای جان. ترجمه عباس زریاب خویی و مهرآفاق بایوردی، تهران: الهدی، ۱۳۸۸.

۳. برای اطلاع بیشتر درخصوص جایگاه زبان آلمانی در پژوهش‌های ایران‌شناسی به مقاله زیر مراجعه کنید:

Bert G. Fragner. „Iranistik in Europa, gestern, heute, morgen“, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse Band: 739, 2003, 7-25.

علاقه او به آثار نظامی باعث شد که با همکاری یان ریپکا^۱ هفت‌پیکر (۱۹۳۴م) نظامی را ترجمه و منتشر کند. (رادفر ۴۴۳-۴۴۲)

هلموت ریتز از ۱۹۲۶م تا پایان جنگ جهانی دوم رئیس شعبه انجمن شرق‌شناسی آلمان^۲ در استانبول و یکسره سرگرم گردآوری، ترجمه و تألیف آثار در قلمرو ادبیات فارسی، ترکی و عربی بود. نگاه و نگرش ریتز در اثر حاضر از دیدگاهی بسیار جالب است. او در این اثر همچون بیشتر آثار سده نوزدهم میلادی نگرشی خاص از ادبیات تطبیقی دارد و در این راه شعر گوته و شاعران عرب را با نظامی مقایسه می‌کند و به دنبال بررسی و معرفی ادبیات فارسی از دیدگاه‌های مختلف است. از یاد نباید برد که ریتز در هنگام نگارش این اثر مخاطبان آلمانی‌زبان را در نظر داشته است و به همین دلیل برخی از توضیحات او برای فارسی‌زبانان از امور بدیهی است.

توجه به نظامی در قلمروی کشورهای آلمانی‌زبان پس از ریتز هم ادامه یافت و چندین ترجمه از خمسة نظامی به زبان آلمانی انجام پذیرفت که از آن میان می‌توان به ترجمه هربرت ویلهلم دودا^۳ از فرهاد و شیرین (۱۹۳۳م) و به خصوص رودلف

۱. Jan Rypka (۱۸۸۶-۱۹۶۸م)، ایران‌شناس اهل چک که بسیاری از آثار خود و از آن جمله تاریخ ادبیات فارسی (۱۹۵۹م) را به زبان آلمانی و چک تألیف کرده است. در این اثر نیز بخشی خاص به شرح و تفسیر آثار نظامی اختصاص داده شده است.

2. Deutsche Morgenländische Gesellschaft

۳. Herbert Wilhelm Duda (۱۹۰۰-۱۹۷۵م)، ایران‌شناس و اسلام‌شناس اتریشی.

گلپکه^۱ با ترجمه هفت پیکر (۱۹۵۹م) و لیلی و مجنون (۱۹۶۳م) اشاره کرد. ایران‌شناس سونیسی، یوهان کریستف بورگل^۲ نیز خسرو و شیرین (۱۹۸۴م) را ترجمه و چند مقاله‌ای درباره نظامی نگاشته است. رناته ورش^۳ نیز با نگارش چندین مقاله درباره نظامی و کتاب ارزشمند پژوهشی مخزن الاسرار (۲۰۰۵م) از پژوهشگران معاصر آثار نظامی است.

در پایان شایسته است که در اینجا از محبت و همکاری خانم دکتر رقیه فتاحی‌زاده عضو محترم گروه زبان و ادبیات عرب دانشگاه فرهنگیان که در نگارش و ترجمه برخی از شعرهای عربی کتاب حاضر به من یاری رساندند، کمال تشکر خود را اعلام کنم. همچنین خانم فریبا قیاضی‌نژاد نیز متن ترجمه را با متن اصلی مقایسه و ویرایش کردند. از ایشان و مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب که انتشار این اثر را برعهده دارند، سپاسگزارم.

سعید فیروزآبادی

بهمن ۱۳۹۸

۱. Rudolf Gelpke (۱۹۷۲-۱۹۲۸م)، ایران‌شناس سونیسی و مترجم بسیاری از آثار ارزشمند ادبیات فارسی.

۲. Johann Christoph Bürgel (۱۹۳۳-م)، ایران‌شناس و استاد دانشگاه برن.

۳. Renate Würsch استاد دانشگاه زوریخ.

فهرست منابع

رادفر، ابوالقاسم. کتاب‌شناسی نظامی گنجوی. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۷۱.

گوته، یوهان ولفگانگ. دیوان غربی - شرقی. ترجمه محمود حدادی. تهران: بازتاب نگار، ۱۳۹۰.

Joseph von Hammer-Purgstall. *Geschichte der schönen Redekünste Persiens*. Wien: 1818.

Joseph von Hammer-Purgstall. *Briefe, Erinnerungen, Materialien*. Herausgegeben von Walter Höflechner, Alexandra Wagner und Gerit Koitz-Arko, Graz: Karl-Franzens-Universität Graz, 2018.

Nizami. *Die Abenteuer des Königs Bahram und seiner sieben Prinzesseinnen*. Aus dem Persischen übertragen und herausgegeben von J. C. Bürgel, Verlag C. H. Beck, München 1997.

Renate Wüsch: *Nizāmīs Schatzkammer der Geheimnisse. Eine Untersuchung zu «Mahzan ul-asrār»*. Reichert, Wiesbaden 2005.